

Cecilia Wassén

Judiska renhetsregler under Jesus tid

Nya testamentet är både välbekant och främmande för oss som predikar och oss som deltar i gudstjänst överhuvudtaget. Till det välbekanta hör berättelserna om hur Jesus möter människor, botar sjukdom och för människor in i gemenskap. Men i dessa välbekanta berättelser möter vi hela tiden det främmande, till exempel föreställningar om rent och orent med ursprung i Tredje och Fjärde Mosebok. I predikan kan föreställningar om rent och orent, särskilt när de kopplas till kvinnor, framställas som exkluderande och diskriminerande. Men vad säger forskningen idag om hur dessa föreställningar kan förstås och vad betydde de i vardagen för Jesus och hans samtida. I denna artikel ger docent Cecilia Wassén en översikt över aktuell forskning om dessa frågor. I nästa nummer av Svensk Kyrkotidning följer vi upp med en artikel om Jesu förhållande till judisk lag mer generellt av Thomas Kazen.

Det var självklart för judar under antiken att skilja på rent och orent, precis som det var inom många samhällen och kulturer. Lagarna om hur man blir oren och hur man renar sig är nedskrivna främst i 3 Mos 11-16, men återfinns även i Fjärde Moseboken.

Tredje Moseboken? Forskare inom olika discipliner har besvarat frågan på en mängd olika sätt. Många skönjer en djup symbolik bakom lagarna. För socialantropologen Mary Douglas representerar reglerna om kroppen den samhälleliga kroppen. Hon analyserar gränser och ser det orena,

met och hävdar att renhetsritualerna (såsom religiösa ritualer generellt) framför allt markerar förändring.

Oavsett hur vi förstår (o)renhetsföreställningarnas uppkomst kan vi konstatera att uppfattningar om renhet och orenhet går långt tillbaka i mänsklighetens historia. Vidare kan vi utgå ifrån att människor som lever efter renhetstraditioner inte gör det för att de är nedskrivna som lag utan för att det är en självklarhet. Barn socialiseras in i ett mönster där efterföljande av renhetstraditioner, precis som andra traditoner (t.ex. att säga tack när man får någonting), är en del av den sociala utvecklingen. Man kan säga att 'det sitter i ryggmärgen'. När vi studerar hur folk i allmänhet levde under antikens judentom, handlar det alltså om att försöka förstå en praxis som var en självklar del av vardagen.

”Det var självklart för judar under antiken att skilja på rent och orent”

Även om forskare debatterar datering för de litterära skikten i Moseböckerna är de flesta överens om att israeliterna levde efter renhetsregler långt innan de skrevs ned. I och med att lagtexten i Moseböckerna författades gav man traditionerna man levde efter en gudomlig auktoritet. De speglar en urhistoria som inte går att datera. De fenomen som överför orenhet, såsom menstruation, sperma, och död, är vanliga tabun inom många kulturer genom historien och i samtiden. Det kan vara svårt för oss idag att förstå koncepten renhet och orenhet eftersom de är tämligen främmande kategorier, men t.ex. i Indien idag lever många efter uråldriga traditioner enligt vilka man skiljer mellan rent och orent.

Varför uppkommer då sådana renhetsregler som vi ser i till exempel

t.ex. menstruationsblod, som 'matter out of place'. Hon liknar uppfattningar om orenhet vid en känsla för vad som är smuts beroende på kontexten; t.ex. jord som ligger i potatislandet är inte smuts men hamnar det på kläder räknas det som smuts. Exegeten Jacob Milgrom menar istället att oren-

”Varför uppkommer då sådana renhetsregler”

het och renhet förknippas med död respektive liv. Ur ett biologiskt evolutionsperspektiv härleder Thomas Kazen renhetsreglerna till några primära mänskliga känslor, speciellt rädsla och äckel. Andra forskare, såsom Jonathan Z. Smith, ser hela renhetssystemet som slumpmässigt tillkom-

Bibliska renhetsregler

Det är svårt att få kunskap om hur folk i Antiken verkligen levde genom texter. Detta gäller allmänt, inte bara hur renhetsreglerna efterlevdes i praktiken. De bibliska lagarna beskriver vissa basregler men utelämnar också mycket. I Dödahavsrollarna

finner vi ett antal av esseernas tolkningar av renhetsregler, men dessa representerar en specifik sekts sätt att förstå hur reglerna skulle tolkas och efterlevas som nog skiljde sig en hel del från det övriga folkets. I evangelierna får vi inblick i vissa debatter och uppfattningar om renhetsreglerna. Här som alltid när det gäller gamla skriftliga källor får man akta sig för att ta materialet som faktabeskrivningar eftersom de är långt ifrån historieskildringar i vår bemärkelse. Den judiska historieskrivaren Josefus som skrev under slutet av första århundradet skriver inte mycket om renhetsregler, kanske för att de var självklara och inte behövde tas upp. Arkeologin kan hjälpa oss en del, även om stenar precis som texter måste tolkas.

I 3 Mos 12-15 finns detaljerade regler för olika typer av orenhet och hur

tälska' – en typ av hudsjukdom som inte verkat vara spetälska eftersom man till skillnad från riktig spetälska kunde bli frisk – var en allvarlig typ av orenhet och den spetälske skulle hålla ett visst avstånd från andra (3 Mos 13:45-46). Även genitäl flytningar gjorde både män och kvinnor orena. Då flytningarna upphört krävdes en sju dagars reningsperiod åtföljd av tempeloffer (3 Mos 15), likt efter 'spetälska' (3 Mos 14). Att vistas i samma hus som en död kropp, att röra vid en död kropp, eller att röra vid en grav, medförde också orenhet (4 Mos 19:14-22). Här ser vi återigen att orenhet var en oundviklig del av vardagen. 4 Mos 19 förklarar hur man renar sig från denna typ av orenhet. Den orene skulle stänkas den tredje och sjunde dagen med ett speciellt reningsvatten och sedan bada och tvätta kläderna.

Det är viktigt att notera att det inte

lagar'; vi skulle t.ex. aldrig äta hundar eller katter. Lagarna om orena djur utgör en egen kategori och faller inte under renhetslagarna även om det finns vissa beröringspunkter. Till skillnad från renhetslagarna utgör de förbud; d.v.s. man ska inte äta exempelvis gris. Vidare finns det inga reningsritualer man ska följa om man råkar äta något orent djur. Istället har man syndat. Däremot kommer renhetsföreskrifter in i bilden om man rör vid ett självdött djur, vare sig det är tillåtet som föda eller inte (3 Mos 11:24-28, 39-40). I sådana fall renar man sig genom att tvätta kläderna och vänta tills kvällen. Här syns tydligt skillnaden mellan renhetslagar som förklarar hur man renar sig då man blivit oren, och lagar som uttrycker förbud (vad man får äta eller inte). Utgångspunkten för renhetsreglerna är återigen att orenhet är en naturlig del av vardagen; man måste t.ex. ta hand om sin åsna när den dött.

”Övriga former av orenhet är kopplade till sjukdomar och död”

efterföljande rening går till. Till de mer vardagliga orenheterna hörde menstruation och sex. En kvinna var oren under sju dagars under menstruationen. Allt hon satt eller låg på blev orent, så även den som rörde vid henne (3 Mos 15:19-23). Samlag innebar att både mannen och kvinnan var orena fram till kvällen (3 Mos 15:18). Eftersom menstruation och sex medförde orenhet var alltså orenhet mycket vanligt; de flesta var orena ganska ofta. Att vara oren var en del av vardagen; man blev oren och sedan renade man sig. Reningsriterna omfattade en tids väntan och ofta ett bad. Efter samlag skulle man, till exempel, bada och sedan vänta tills kvällen innan man blev ren. Även förlossning innebar orenhet för kvinnan; efter en vecka eller två av primär orenhet beroende på barnets kön (7 eller 14 dagar) följde en 33 eller 66 dagars reningsperiod som avslutades med djuroffer (3 Mos 12).

Övriga former av orenhet är kopplade till sjukdomar och död. 'Spe-

står någonting om att man skulle undvika orenhet. Tvärtom, att föröka sig och begrava sina föräldrar tillhörde ju buden. Genom att uppfylla vissa bud blev man alltså oren. Det enda undantaget var personer med spetälska, som skulle hålla sig på avstånd från andra (3 Mos 13:46). I det fallet förstår man att kanske inte orenhet var det främsta skälet till isoleringen utan risken för att sjukdomen skulle spridas. Orenhet var inte heller förknippat med synd; tvärtom medförde barnafödande (när mor och barn överlevde) förstås en stor glädje i ett hem. Återigen verkar spetälska vara ett undantag. I alla fall associeras spetälska med synd i berättelsen om Mirjam som straffas med spetälska då hon varit upprorisk mot Moses (4 Mos 12).

Orena djur

Det talas också om 'orena djur' i 3 Mos 11 som man inte får äta, såsom harar, grisar och örnar. Sådana regler har vi också men i form av 'oskrivna

Restriktioner för orena personer

Vad innebar det rent praktiskt att vara oren? Hur påverkade det ens vardag? För de mildare typerna av orenhet, som efter samlag och vid menstruation, innebar det antagligen ingen större förändring. Milgrom påpekar att reglerna om den menstruerande kvinnan tar för givet att hon verkar i hemmet. Det var genom att sitta eller ligga på möbler som hon överförde orenhet, inte genom att ta i någonting (däremot blev den som tog i henne oren). Rent praktiskt verkar det inte haft någon större betydelse för arbetet i hemmet och på gården. Det nämns över huvud taget inte någonting om att ett par skulle överföra orenhet efter sex.

Det var däremot mycket viktigt att orena personer inte överförde orenhet till något som betraktades som heligt, d.v.s. templet eller grödor avsedda för prästerna. Detta uttrycks mycket tydligt i lagarna om en kvinna efter förlossning: ”hon får inte röra vid något heligt eller komma in i helgedomen förrän reningstiden är slut” (3 Mos 12:4). Orenhet och helighet

måste hållas åtskilda. Den som var oren skulle framförallt hålla sig borta från templet. Detta gällde såväl som besökare som präster vilka arbetade i templet.

Templet i Jerusalem var en helig plats. Hannah Harrington liknar helighet vid gudomlig energi som gör en plats, människor eller ting heliga. Som andra människor i Romarriket förknippade judar templet med gudomlig närvaro och man ansåg att Gud var närvarande i sitt tempel på ett speciellt sätt. Templet i Jerusalem skilde sig från grekiska och romerska tempel genom att där inte fanns några statyer av guden. Det innersta rummet, det allra heligaste, var tomt. Eftersom helighet förknippades med en viss fara (se t.ex. 3 Mos 10:1-3) gick översteprästen bara in i det allra heligaste en gång om året, under Yom Kippur, försoningsdagen.

”Vi ser alltså att restriktionerna framför allt gäller kontakt med det heliga, inte mellan människor”

Arkitekturen speglar föreställningar om grader av helighet. Tempelbyggnaden omgärdades av prästernas förgård dit bara präster fick gå in. En liten del i anslutning till denna var människens förgård, följt av kvinnornas förgård och slutligen hedningarnas förgård dit icke-judar också var välkomna. Den sistnämnda utgjorde ett mycket stort öppet område och innehöll också byggnader för kommersiella syften. I själva templet, d.v.s. från och med kvinnornas förgård, fick bara rena judar gå in (3 Mos 15:31). Även om orena judar (förutom spetsläska och de med flytningar) kunde vistas i hedningarnas förgård, fick inte menstruerande kvinnor beträda området enligt Josefus (*War* 5.226). Andra restriktioner för orena personer gällde helig mat. En del av matprodukterna avsattes för prästerna (tionde och förstlingsgåvor) och de

skulle hållas rena, även om det säkert varierade i vilken utsträckning man gjorde detta. Torra produkter kunde inte bli orena, men man fick handskas försiktigt med t.ex. olivolja. Prästerna och deras familjer skulle äta gåvorna i renhet (4 Mos 18:11-13). Dessutom fick lekmän äta av offer som också räknades som heliga, d.v.s. gemenskapsoffer (3 Mos 7:11-18, 32) och påskalammet (4 Mos 9:1-14), och då skulle även dessa familjer vara rena (3 Mos 7:20).

Tolkade lagarna aktivt

I vissa kretsar ville man äta vissa måltider i relativ renhet. Detta gällde bl.a. fariseerna och esseerna. Dessa rörelser var kända för att diskutera och tolka lagarna aktivt. Fariseerna tvättade händerna innan måltiden, vilket var en rituellt innovation jämfört med bibliska lagar, medan es-

seerna (enligt Josefus) badade före måltiderna. Inom vissa grupperingar eftersträvade man alltså renhet i vardagen, speciellt i samband med måltider, långt ifrån templet. Även prästerna undvek orenhet i samband med vissa måltider, eftersom det krävdes i jobbet. Det var speciellt viktigt i dessa kretsar att hantera orenhet enligt reglerna, alltså att veta hur man renade sig och hur orenhet spreds. Man skulle kunna följa Guds instruktioner till översteprästen Aron i 3 Mos 10:10 ”ni skall kunna skilja mellan heligt och icke heligt, rent och orent”.

Rent praktiskt kan man tänka sig att de flesta judar var speciellt noga med renhet i samband med pilgrimsresor till Jerusalem under de stora högtiderna. För mildare typer av orenhet renade man sig ju på egen hand, genom att bada och tvätta kläder. Man kunde bada i sjöar och floder, men

under århundradet före och århundradet efter vår tideräknings början blev renhetsbad, *mikvaot*, mycket vanliga. Men vid allvarlig orenhet, som kontakt med ett lik, krävdes assistans av en präst som hade speciellt reningsvatten (4 Mos 19). Man kan tänka sig att lokala präster renade människor i byarna omkring i landet. Pilgrimer från diasporan däremot fick nog komma till Jerusalem i god tid innan högtiden för att rena sig där. I området kring den forna tempelplatsen i Jerusalem har man hittat många *mikvaot* som bekräftar att det var vanligt att rena sig innan man gick in i templet.

Vi ser alltså att restriktionerna framför allt gäller kontakt med det heliga, inte mellan människor! När Jesus helar orena personer (Mark 1:40-44; 5:1-43) bryter han inga lagar. När Jesus blir oren genom att gå in i ett hus där en flicka har dött gör han vad byborna redan gjort som är där för att trösta de sörjande föräldrarna (Mark 5:35-43). Man behövde inte undvika orenhet; tvärtom var det självklart att delta i begravningar. Det var också självklart att man gifte sig, hade sex och skaffade barn, och att kvinnor menstruerade. Att vara oren var en del av vardagen.

CECILIA WASSÉN

Docent i Nya testamentets exegetik,
Uppsala universitet

★ Även publicerad på hemsidan

Att läsa för den som vill veta mer
Susan Haber, ”A Woman’s Touch: Feminist Encounters with the Hemorrhaging Woman in Mark 5:24–34”. *JSNT* 26/2 (2003): 171–192.

Jonathan Klawans, ”Moral and Ritual Purity,” s. 266-284 i *The Historical Jesus in Context* (red. Amy-Jill Levine et al) Princeton: Princeton University Press, 2006.

E.P. Sanders, *Judaism. Practice and Belief 63 BCE-66 CE*. London: SCM Press, 1992.